

Стиляна Баталова (София, България)

НОВ ПРОЧИТ НА ТЕМАТА ЗА МОРАВСКАТА ЦЪРКВА

M a d d a l e n a B e t t i. *The Making of Christian Moravia (858–882). Papal Power and Political Reality* (= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Vol. 24). Leiden–Boston, Brill, 2014. XIII+251 pp.

Неотдавна публикуваната книга на Мадалена Бети представя диренията ѝ в течение на подготовката на защитения от нея през 2008 г. докторат. На общодостъпен език и следователно пред найширок кръг изследователи се разкрива един нов поглед към проблематика, занимавала умовете на учените в продължение на повече от три века. Новостта в работата на М. Бети произтича от умелия критически прочит на добре известни извори, чиято основна цел е да се проучи и изясни създаването на Моравския архидиоцез с пръв титуляр св. Методий в контекста на папската политика в Централна и Югоизточна Европа през IX в. (с. 1). Авторката назовава процеса по създаването на нова църковна провинция под юрисдикцията на Римокатолическата църква в земите на славяните отвъд източните граници на каролингските владения *папски проект*. Той има три етапа на развитие, съпадащи по време с понтификатите на папите Николай I (858–867), Адриан II (867–872) и Йоан VIII (872–882), и отразява промяната на папската политика, обусловена от трайния интерес на Светия престол за привличане на славяните от споменатия географски регион в ло-

ното на Римокатолическата църква и от динамичните геополитически условия. Важни участници в този проект, както е добре известно, са, от една страна, св. Методий и св. Константин-Кирил Философ, апостоли на славяните и създатели на славянската азбука (пак там), от друга – славянските князе Коцел и Сватоплук¹.

Първата глава на книгата, озаглавена „Архидиоцезът на Методий в историографията от XIX и XX в.“ (The Archdiocese of Methodius in Nineteenth- and Twentieth-Century Historiography), е полезно въведение в историята на изследванията и разглежда цял кръг от теми, сред които на първо място е поставена употребата на Кирило-Методиевото наследство през XIX и XX в. от романтичното славянофилство, „пробуждането“ на славяните и римския икуменизъм с цел укрепване на културната, политическата и църковната идентичност, основана на действителни или предполагаеми исторически връзки с фигурите на св. Методий и св. Ки-

¹ Използвам фонетичните варианти на имената, употребени от М. Бети.

рил. Както подчертава М. Бети, тяхната роля е от голяма важност в историята на Чехословакия, където използването на Велика Моравия от IX в. като модел за държава в XX в. е предшествано във времето и се кръстосва с изучаването и оценката на Кирило-Методиевото дело. В услуга на подобни идеологически интереси „символната стойност на Кирил и Методий преминава върху Велика Моравия и оттам се пренася върху Чехословакия по силата на транзитивността“ (с. 10–13, 39). В пряка връзка с тези схващания за Велика Моравия е и въпросът за местонахождението на архидиоцеза на Методий, който в историографията е разглеждан като „постоянна територия, съвпадаща с региона на Чехословакия“ (с. 39). Бети умело показва как изворите и най-вече папските писма са широко използвани в ревизионистките анализи от XX в., за да легитимират преноса на Велика Моравия от регион северно от Дунав (традиционната теория, чиито първопроходници са П. Й. Шафарик и Фр. Палацки) в земите на юг от Дунав (основно И. Боба², но и С. Боулъс³) или на изток от Дунав (М. Егерс)⁴.

² B o b a, I. The Episcopacy of St. Methodius – Slavic Review, 26, 1967, № 1, 85–93; B o b a, I. Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources. The Hague, 1971; B o b a, I. The Cathedral Church of Sirmium and the Grave of St. Methodius. – In: Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie. T. 3. Berlin, 1973, 393–397.

³ B o w l u s, C. Franks, Moravians and Magyars. The Struggle for the Middle Danube (788–907). Philadelphia, 1995.

⁴ E g g e r s, M. Das „Großmährische Reich“: Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert. Stuttgart, 1995; E g g e r s, M. Das Erzbistum des Method. Lage, Wirkund und Nachleben der kyrillomethodianischen Mission. München, 1996.

Накрая на тази глава италианската изследователка поставя под въпрос и утвърдената теория на Фр. Дворник с фокус върху проблемите на географското единство на архидиоцеза. Според Бети е неубедително включването на Римска Мизия в Сирмиумския диоцез наравно със земите на княжеството на Коцел (т.е. земите между реките Дунав, Рааб и Драва) и Моравия на Рагислав (земите северно от Дунав). Тя посочва, че допускането на Дворник се основава само на едно писмо на Йоан VIII до неидентифицирания *Montemerus dux*, с което папата го подтиква да постави владенията си под юрисдикцията на Панонския диоцез. Тази реконструкция е оценена като несигурна освен поради оскъдните писмени свидетелства, също и заради неясната политическа идентичност на *Montemerus*, а именно дали той е хърватски владетел или сръбски водач, който управлява на юг от Сирмиум. В заключителната част на главата Бети аргументирано отхвърля Сирмиум (съвр. Сремска Митровица) като епископско седалище на Методий.

Втората глава на книгата – „Зараждане на Методиевия диоцез по време на понтификатите на Николай I (858–867) и Адриан II (867–872). Сравнение на римските и славянските извори“ (The Origins of the Methodian Diocese during the Pontificates of Nicholas I (858–867) and Hadrian II (867–872). A Comparison of the Roman and Slavonic Sources) – е посветена на нов прочит и детайлен анализ на противоречията и проблемите, които поражда сравнението на латинските и славянските извори, даващи сведения за възникването на Методиевия диоцез. Подчертава се, че папското отношение към централноевропейските славянски водачи и към Константин и Методий не е еднозначно. Съществена разлика в свидетелствата е, че, докато според славянските жития

на св. Кирил и св. Методий те са подкрепени от Апостолическия престол за въвеждането на славянския език в богослужението, то римските извори остават мълчаливи по този въпрос. Бети изтъква, че от периода 858–875 г. само в писмата на Анастасий Библиотекар (до папа Адриан II от 867 г., до Карл Плещиви от 23.III. 875 г. и до епископ Гадерих от Велетри от 875 г.) и в житието, познато като Италианска легенда (*Vita Constantini-Cyrelli cum translatione Clementis*), се среща единствено името на Константин-Кирил като философ, откривател и приносител в Рим на мощите на св. папа Климент Римски. Изследователката споделя опасенията, изказвани и от други учени, че писмото „Слава във висините Богу“ от Житието на св. Методий, в което Адриан II одобрява литургията на славянски език, има сериозни сходства с булата „Вашето усърдие“ (*Industriae Tuae*, 29.VI. 880) на папа Йоан VIII, за да бъде смятано за автентично. Същевременно тя подчертава, че в славянските извори не се споменава никъде името на Йоан VIII, чиято кореспонденция е свидетелство за решаващата му роля за достигане на връхната точка на папския проект „Моравска църква“. Това е основание за Бети да постави под съмнение ранното датироване на славянските извори. Авторката намира, че тук става дума за една ненадеждна реконструкция на събитията, замислена да установи историческата легитимност на славянската литургия посредством папското решение за подкрепа по времето на Кирил и Методий (с. 76, 81, 105). Особено интересно, а и струва ми се вероятно, е допускането на М. Бети, че отсъствието на сведения за Кирил и Методий в Понтификалната книга (*Liber Pontificalis*) и сред оцелелите писма на Николай I и Адриан II не е случайност, а е по-скоро резултат от съзнателен избор да се избегне все-

ки намек за сътрудничество с тях в официалните документи, които биха служили за консултация. За да намери аргументи за хипотезата си, М. Бети прави анализ на историческия контекст според наличните извори. Тя обръща внимание на сложните дипломатически ходове, които папа Николай I предприема, за да гарантира римско присъствие в Централна Европа и да контролира отблизо експанзията на Баварската църква в този регион. Според авторката именно това е причината папата да влезе в контакт с византийските мисионери, които вече работят в земите на славяните. Сътрудничеството с тях можело да осигури сведения за разширяването на християнството и възможности за римска намеса, без да са необходими директни връзки със славянските князе. Като продължение на тази политика Адриан II, връщайки Методий в Блатненското княжество с римско звание епископ, му е поверил ролята на застъпник на римските интереси пред панонския княз Коцел. Отсъствието на член на папския антураж, който да гарантира сигурността на Методий пред каролингските власти, е една съществена разлика с обезпечаването на папските интереси чрез пратеничества в България. Всичко това кара М. Бети да предположи, че липсата на свидетелства и в оцелелите писма на Адриан II, и в Понтификалната книга показва, че преговорите между Коцел и Апостолическия престол са се водели тайно (с. 70–71, 106). След неуспеха на тази мисия, в последните години на своя понтификат Адриан II не взима отношение към съдбата на хвърления от баварските прелати в затвора Методий. В края на тази глава М. Бети смело допуска две неща: а) поради сложните отношения с фаворизирания франкски клир и отслабналото влияние на Светия престол в Централна Европа папа Стефан V

(885–891) оттегля римската подкрепа за Методий и учениците му, осъждайки специално богослужението на славянски език, и б) може би папа Стефан V е цензурирал архивите на своите предшественици, осуетявайки по този начин възможността да се намерят сведения за връзките на папския Рим с Методий и за одобрението на славянското богослужение от страна на папа Адриан II (с. 71, 106).

Третата глава на книгата – „Панонско-Моравският диоцез в писмата на папа Йоан VIII (872–882): Папски стратегии и езици“ (The Pannonian-Moravian Diocese in the Letters of Pope John VIII (872–882): Papal Strategies and Languages), е най-голямата по обем част от изследването. Именно тук се откриват и най-много от приносите на М. Бети. Авторката представя последния решителен етап от папския проект за създаването на Светата моравска църква. Може да се приеме, че тази фаза е и най-добре документирана с писма – източник на сведения от първа ръка, за разлика от житийните текстове и историческите съчинения. С цел изясняване използването на познати от римската практика модели на мисионерство и тяхното усъвършенстване с оглед на новите геополитически реалности и на диалога със славянските владетели се прави кратък преглед на папското участие в християнски мисии от VI до IX в. В този контекст Бети анализира писмата на Йоан VIII и заключава, че кризата на Панонския диоцез, белязана от ареста на Методий, съвпада с търсенето на най-благоприятна политическа обстановка за учредяване на нов диоцез в земите на Коцел, Сватоплук и вероятно Мутимир (Montemerus?). Това дирене се пресича по време и с други дипломатически операции в Илирик и Далмация, които включват опитите на Апостолическия престол да привлече отно-

во на своя страна българите и гаранциите, търсени в посока некомпрометиране на римската юрисдикция в Далмация при въвеждането на хърватското християнство в съществуващата епископска мрежа. Авторката отбелязва, че сложната политическа обстановка затруднява идентификацията на местоположението на новия диоцез. Бети преразглежда оскъдните географски данни в изворите и прави извод, че територията, която лежи в юрисдикцията на архиепископ Методий, не е фиксирана. Тя зависела от бързо променящите се геополитически обстоятелства и отразявала различни етапи в установяването на новата епископска организация. През първия етап на сътрудничество на Методий с Апостолическия престол проектът за новия диоцез е приветстван най-напред от Коцел в неговото княжество, ограничено от реките Раба, Дунав и Драва, а след 873 г. църковният проект е предложен също на Сватоплук, владетел на северния Среднодунавски регион, и на сръбския княз Мутимир. Колебанието в географските граници се дължало както на политическата нестабилност в Среднодунавския регион, така и на противопоставянето на каролингските власти. Без да дават детайлни данни за локализацията на държавата на Сватоплук, писмата на Йоан VIII свързват местонахождението на новия архидиоцез с нея и в едно от тях (880 г.) е назована първата и единствена епископска катедра на новата архиепископия – гр. Нитра, в днешна Словакия на север от Дунав. По-нататък Бети дискутира въпроса за промяната на *названията* на новата църковна структура в зависимост от историческите етапи на организацията ѝ. Тя подчертава, че терминът „Панонски диоцез“ (Diocesis Pannonica) е използван до 879 г., но е географски коректен само докато се ограничава с княжеството на Коцел (870 г.), а след това

се използва преди всичко като реторически термин в юрисдикционния конфликт между Апостолическия престол и Залцбургската църква. Стратегијата на Йоан VIII била чрез приравняване основаването на нов диоцез към възстановяването на Панонския диоцез да гарантира римското право в тези земи, въпреки че географското им положение не съвпадало с късноантичната провинция Панония. В 880 г. се въвежда терминът „Моравска църква“ (Ecclesia Marabensis), който е не просто географско, а *етническо-териториално* определение и се свързва с нов етап от епископската организация в политически стабилната държава на Сватоплук, на когото след 873 г. е поверен Методий. Бети коментира, че новият деноват, използван от Йоан VIII, подчертава променената геополитическа реалност и изразява волята му да стане гарант на новата църковна провинция. В заключение тя отбелязва, че в писмата си папата използва обръщения и титулатура, които утвърждават Методий и Сватоплук като лидери в установяването на новия архидиоцез въпреки опозицията на каролингските власти, и легитимира политическия контрол на Сватоплук над неговите земи, съвпадащи по географски граници с новата църковна провинция. Последният въпрос, който Бети поставя отново в края на своята книга, е за Сирмиум като възможно епископско седалище на Методий. Според нея подобно твърдение е лишено от основания в изворите и тя отхвърля възможността Методий да е бил определен за предстоятел на катедрална църква в градско поселение.

В допълнение към така представеното съдържание на книгата читателят разполага с пет карти, библиография в две части – на изворите и на научната литература, и индекс. Критичните бележки, които може да се отправят към ра-

ботата на М. Бети, според мен са в няколко насоки. От една страна, впечатлението от умелото боравене с изворите по отношение на славянските такива е помрачено от неизползването на оригиналния текст под линия, където се открива само превод на английски език. Това е съществена отлика с представянето на латинските извори, които навсякъде са цитирани в оригинал и в утвърдени критически издания, независимо дали става дума за писма, или за летописи и хроники. От коментара на славянското Пространно житие на Константин-Кирил Философ личи, че авторката не е достатъчно наясно с историята на текста и разпространението му и не е запозната с работите на Кристиано Диди и Марио Капалдо, свързани с критическото му издание, или поне с тези от тях, отпечатани преди 2010 г., от която са най-новите заглавия в библиографията към книгата ѝ. Що се отнася до вторичната литература, използвана при реконструкцията на историческите събития в подкрепа на едно или друго твърдение, правят впечатление някои липси. Например по въпроса, свързан с кореспонденцията на българите с папа Николай I, отношенията с тях от 865 до 870 г. и папския интерес към Илирик, вместо с „Княз Борис Първи. България през втората половина на IX в.“ (1969) и „Папството и българите през Средновековието“ (2009) Васил Гюзелев е цитиран с две негови статии на английски и на немски език⁵. Пишейки за покръстването на българите, авторката

⁵ G j u z e l e v, V. Bulgarisch-fränkische Beziehungen in der ersten Hälfte des 9. Jhdts. – Byzantinobulgarica, 2, 1966, 15–39; G j u z e l e v, V. The Adoption of Christianity in Bulgaria. – In: Medieval Bulgaria, Byzantine Empire, Black sea, Venice, Genoa. Villach, 1988, 115–203.

се позовава само на Кристиан Ханик⁶ и Лиляна Симеонова⁷. Толкова по-силно е това впечатление, понеже в библиографията не липсват заглавия на български език. Тази непълнота посочвам само като илюстрация за някои пропуски, ясно съзнавайки, че тя не намалява стойността на представяния труд. От друга страна, маловажни по значение, но бъдещи недоумение са немалкото печатни грешки, сред които може да се споменат и такива в имената на изследователи като Иван Дуйчев, изписван като Duječev, и на Жилбер Дагрон като Dragon.

Несъмнено обаче книгата на Мадалена Бети е приносна и много полезна както за широкия кръг читатели, така и за специалистите. Първите имат възможността да се запознаят в достъпна форма както с прегледа на историята на изследванията по тази тема, така и със самите извори и що се отнася до латинските – с техния коректен и детайлен анализ. Специалистите пък биха намерили някои отговори и убедителни хипотези, не на последно място нови идеи и средства за продължаване на работата в полето на кирило-методиевските изследвания.

*Стиляна Баталова,
Кирило-Методиевски научен център – БАН*

⁶ H a n n i c k, Ch. Die byzantinischen Missionen. – In: Kirchengeschichte als Missionsgeschichte. Bd. 2. Tl. 1. Die Kirche des früheren Mittelalters. Ed. K. Schäferdiek. München, 1978, 279–335.

⁷ S i m e o n o v a, L. Diplomacy of the Letter and the Cross. Photios, Bulgaria, and the Papacy, 860s–880s. Amsterdam, 1998.